
JOLANTA ZAŁĘCZNY

**„WYWIEZIONO WAS NA SYBIR...”
O WALORACH EDUKACYJNYCH
WYSTAWY „SYBIRACY 1940-1956”**

Syberia to zapewne jeden z bardziej intrygujących obszarów geograficznych, ogromny, bo rozciągający się na przestrzeni tysięcy kilometrów, zróżnicowany, bo położony w kilku strefach klimatycznych... Ekstremalne warunki klimatyczne warunkują życie mieszkańców i powodują, że jest to rejon o najmniejszej gęstości zaludnienia.

Te naturalne uwarunkowania spowodowały, że w XIX wieku Syberia stała się miejscem zesłania obywateli z całego Imperium Rosyjskiego. W wieku XX zyskała miano największego więzienia świata, bowiem Stalin stworzył tam – zakrojony na szeroką skalę – system obozów pracy, zwanych gułagami.

Hasło „Syberia” jest wciąż obecne w historii Polski i świadomości historycznej Polaków. Jest symbolem tragicznych przeżyć narodu, wiąże się z represjami po powstaniu styczniowym, z okrutnym losem Polaków na Kresach oraz prześladowaniami w okresie stalinowskim.

Dla Polaków – nazwa Sybir
Niesie inne też znaczenie...
To symbol zesłań, katorg;
Śmierć za Polskę, cierpienie!¹

O tych wydarzeniach i ich uczestnikach napisano wiele wartościowych publikacji, zagadnieniami tymi zajmują się wybitni historycy. O zachowanie pamięci zabiegają środowiska zesłańców syberyjskich².

Szczególnie ważne jest więc przekazywanie wiedzy na ten temat młodemu pokoleniu, stąd wynikają określone oczekiwania wobec szkoły i nauczycieli. Warto więc zastanowić się, w jaki sposób temat Syberii i polskich zesłańców funkcjonuje w programach nauczania? Jak szeroko poruszają te zagadnienia autorzy podręczników szkolnych?

Podstawa programowa dla gimnazjum i liceum zawiera ogólne stwierdzenia: polityka zaborców wobec ziem dawnej Rzeczypospolitej w XIX wieku, działania okupanta radzieckiego wobec ziem i Polaków w okresie II wojny

¹ M. Jonkajtys, *Co to jest Syberia?* <http://www.emazury.com/sybiracy/poezja.htm> (dostęp 25 sierpnia 2011)

² *Znaczenie edukacyjne losów Polskich Zesłańców Syberyjskich na tle historii najnowszej. Zesłańcy w tworzeniu państwowości polskiej. Materiały konferencyjne z V sympozjum popularnonaukowego dla nauczycieli historii i języka polskiego*, Warszawa 2000.

światowej³. Oczywiście to tylko hasła, które są szerzej rozwijane w podręcznikach. W praktyce napotkamy wzmianki o zsyłkach na Syberię po upadku powstania styczniowego⁴ oraz szersze omówienie sytuacji Polaków na terenach zajętych przez Armię Czerwoną⁵.

Tematyka syberyjska pojawia się też w programie nauczania języka polskiego na poziomie ponadgimnazjalnym. Uczeń poznaje *Inny świat* Gustawa Herlinga Grudzińskiego. Proces poznania dzieła literackiego został w podstawie programowej zdefiniowany następująco:

W celu ukazania pragmatycznych oraz intelektualnych korzyści związanych z podjęciem wysiłku lekturowego, nauczyciel musi uczyć świadomego dialogu z dziełem literackim jako źródłem zdobywania informacji, które przydają się w życiu oraz przedmiotem estetycznych i emocjonalnych doznań⁶.

W tym kontekście warto zastanowić się nad możliwościami stworzenia płaszczyzny do przeżywania właśnie tych emocjonalnych doznań.

Ze zrozumiałych względów (nagromadzenie treści edukacyjnych, ograniczona liczba godzin na ich realizację) nie można poświęcić tematyce syberyjskiej zbyt dużo czasu w toku kształcenia, ale można – a nawet trzeba – wzbogacić treści nauczania różnymi dodatkowymi elementami: filmami czy wystawami. I tu naprzeciw oczekiwaniom nauczycieli wychodzi Muzeum Niepodległości w Warszawie posiadające w swoich zbiorach bogatą Kolekcję Sybiracką.

Myśl utworzenia Kolekcji Sybirackiej towarzyszyła Muzeum od samego początku jego istnienia, choć na realizację tego zamierzenia trzeba było poczekać kilka lat. Zdobywanie zesłańców pamiątek nie jest bowiem rzeczą prostą. Dla Sybiraków mają one wartość trudną do oszacowania, gdyż są świadectwem najbardziej dramatycznych wydarzeń w ich życiu. Jest więc zrozumiałe, że roztają się z nimi bardzo niechętnie. Jeżeli już decydują się na taki krok, chcą, aby pamiątki trafiły we właściwe miejsce, w którym nie tylko zachowa się je dla przyszłych pokoleń, ale też zadba o szeroką popularyzację zawartych w nich treści⁷.

Ukoronowanie starań pracowników Muzeum było stworzenie ekspozycji „Sybir 1940-1956”. Wystawa otwarta została w listopadzie 1996 roku, można ją było oglądać do kwietnia 1997 roku. Patronat honorowy objął Prezydent RP na

³ Podstawa programowa przedmiotu historia <http://www.men.gov.pl/images/stories/pdf/Reforma/4c.pdf> (dostęp 25 sierpnia 2011)

⁴ Np. W. Łazuga, *Historia czasów nowożytnych (1815-1918). Podręcznik dla szkół podstawowych*, Warszawa 1998, s. 122.

⁵ Np. K. Starczewska, T. Stryjek, A. Dzierzowska, P. Laskowski, K. Makowiecka, E. Kotulska, M. Makowiecka, K. Chmielewski, *Świat współczesny. Od wybuchu II wojny światowej, kl. III, cz. II* (podręcznik dla gimnazjum z serii „Świat człowieka”), Warszawa 2002, s. 21-22 czy: A. Radziwiłł, W. Roszkowski, *Historia dla maturzysty. Wiek XX*, Warszawa 2007, s. 154-155.

⁶ S. J. Żurek, *Język polski w nowej podstawie programowej (poziom gimnazjalny i ponadgimnazjalny)*. http://www.wsip.pl/dla_nauczycieli/przedmioty/jezyk_polski/klub/aktualnosci/jezyk_polski_w_nowej_podstawie_programowej (dostęp 25 sierpnia 2011)

⁷ *Kolekcja Sybiracka. Katalog zbiorów*, pod red. A. Stawarza, autor tekstów i katalogu A. Milewska-Młynik, Warszawa 2002, s. 5.

Wychodźstwie Ryszard Kaczorowski⁸. Potem wystawa odwiedziła kilka polskich miast, a w okresie od lutego 2000 do jesieni 2003 roku funkcjonowała jako wystawa stała zatytułowana „Sybiracy 1940-1956”. Była formą upamiętnienia 60. rocznicy deportacji Polaków z Kresów Wschodnich w głąb Związku Radzieckiego, oddania hołdu ludziom, których „brutalnie wyrwanych z rodzinnych domostw skazano na los darmowych robotników i przymusowych kolonizatorów syberyjsko-kazachstańskiej głuszy”⁹. We wstępie do Informatora wystawy Janusz Przewłocki podjął się próby odpowiedzi na pytanie o źródło siły pozwalającej przetrwać trudy pobytu na Syberii. Wskazał na głęboką wiarę, która pozwalała przeciwstawić się zwątpieniu, zawierzenie opatrności, a przede wszystkim czerpanie siły z „wielkiego oddania sprawie narodowej, z patriotyzmu i niezłomnej wiary w odrodzenie Polski”¹⁰.

Wystawa, po poszerzeniu o kolejne ekspozycje i nadaniu nowej oprawy plastycznej, została ponownie otwarta 25 lutego 2005 roku, ale już w murach X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej (oddział MN)¹¹. Nie przypadkiem zostało wybrane właśnie to miejsce. Była bowiem Cytadela przedsiönkiem Syberii, to właśnie stamtąd deportowano Polaków na Wschód w wieku XIX, a ostatni akord zsyłek miał miejsce w latach 40-tych XX wieku. Nie bez znaczenia jest też atmosfera Cytadeli i panujący tam nastrój grozy, który w naturalny sposób sprzyja ukazaniu tragizmu Sybiraków. Ze względu na usytuowanie wystawy i zgromadzone tam pamiątki dokumentujące losy zesłańców można uznać ją za enklawę autentyczności w świecie pełnym wirtualnych odniesień. To jedyna tego typu ekspozycja w Polsce, wydaje się więc ze wszech miar pożądana, aby wykorzystać ją w edukacji szkolnej oraz w działalności turystyczno-krajoznawczej.

Z pedagogicznego punktu widzenia warto podkreślić, że do ucznia pełniej niż książkowy przekaz przemawia kontakt z ekspozycją, który jest świadectwem dramatycznego życia konkretnej osoby. Bo przecież każdy ekspozycja to osobna historia, to dzieje jednego człowieka. Anna Milewska-Młynik nazwała sybirackie pamiątki „strażnikami pamięci” o doświadczeniach Polaków na Wschodzie¹². Dlatego warto przyjrzeć się omawianej wystawie i zasygnalizować sposoby jej zaistnienia w pracy nauczyciela historii czy języka polskiego.

Zgromadzone na wystawie ekspozycje dostarczają wiedzy na temat różnych obszarów życia społecznego. Sporo pamiątek związanych jest z kwestiami życia religijnego, bowiem zesłańcy i więźniowie – pozbawieni miejsc kultu – sami dbali o zachowanie wyniesionej z rodzinnych stron wiary przodków. Na

⁸ *Sybir 1940-1956, Muzeum Niepodległości listopad 1996-kwiecień 1997* (folder wystawy).

⁹ A. Milewska-Młynik, *Wystawa „Sybiracy 1940-1956”* [w:] *Wystawa Sybiracy 1940-1956. Informator*, Warszawa 2000, s. 8.

¹⁰ *Ibidem*, s. 3.

¹¹ A. Stawarz, *Moje spojrzenie na 20 lat działalności Muzeum Niepodległości w Warszawie*, „*Niepodległość i Pamięć*”, Nr 31/ 2010, s. 12; A. Milewska-Młynik, *Wystawa „Sybir 1945-1956”*, „*Niepodległość i Pamięć*”, Nr 11/1998, s. 255-257.

¹² A. Milewska-Młynik, *Kolekcja sybirackich pamiątek w Muzeum Niepodległości*, „*Zesłaniec. Pismo Rady Naukowej Zarządu Głównego Związku Sybiraków*” Nr 19/2004, s. 27.

wystawie znalazły się miniaturowe krucyfiksy, figurki i obrazki Matki Boskiej, wykonane przez Sybiraków różańce z chleba, przepisywane i ozdabiane książeczki do nabożeństwa czy śpiewniki. Niezwykle sugestywnym eksponatem jest różaniec wykonany przez Mariana Jonkajtysa. Paciorki różańca mają znaczenie symboliczne, każdy jest wagonikiem z wypisanymi nazwami miejscowości, do których zsyłano Polaków w latach 40. i 50. XX wieku.

Obrazowo przemawiają do zwiedzających eksponowane na wystawie przedmioty codziennego użytku. Różne jest ich pochodzenie, część ma charakter szczególny – zostały bowiem zabrane przez zesłańców z rodzinnego domu i nie tylko służyły na co dzień, ale przypominały o dawnych miejscach, stając się pamiątkami rodzinnymi. Inne przedmioty nabywano lub wykonywano na zesłaniu, dokumentują one warunki życia na nieludzkiej ziemi. Każdy taki obiekt dostarcza wiedzy, kształtuje wyobrażenie o warunkach życia, ukazuje ogrom ludzkich tragedii, ale też uporczywą walkę o przetrwanie. Do wyobraźni ucznia na pewno przemówią łapcie z łyka zrobione własnoręcznie przez ośmioletniego Józefa Hutyre, pojemnik z kory do przechowywania sypkich produktów czy lampka-kopciłka z puszki po tuszonce. A obok tego przedmioty potwierdzające, że wielu zesłanych próbowało żyć lepiej, niż nakazywały syberyjskie realia. Na wystawie można obejrzeć przedmioty wykonane ręcznie: lalki, haftowane serwetki, zakładki, saszetki. Część z nich to niemal małe dzieła sztuki.

Współczesnego ucznia mogą też zainteresować liczne archiwalia dokumentujące życia dzieci i młodzieży. Obok korespondencji czy dokumentów urzędowych są na wystawie pięknie ozdabiane laurki, pamiętniki, kartki świąteczne, a także zeszyty uczniowskie z wypracowaniami oraz dzienniki lekcyjne. Zdziwić może zarówno różnorodność tematów prac uczniów, jak i dobór treści kształcenia ze szczególnym naciskiem na elementy patriotyczne. Pamiątki związane z edukacją ukazują walkę Polaków o zachowanie tożsamości narodowej. Polska szkoła miała przeciwdziałać wynarodowieniu młodego pokolenia, miała skutecznie zapobiegać wpajaniu sowieckiego światopoglądu.

Na wystawie można obejrzeć bogatą ikonografię obrazującą syberyjski dramat i jego bohaterów. Obok fotografii urzędowych są tam zdjęcia prywatne, np. z uroczystości rodzinnych. Fotografie najpełniej obrazują warunki bytowania ludności polskiej, ukazują trudy dnia codziennego. Ciekawym źródłem wiedzy na temat warunków życia Sybiraków jest cykl rysunków Aliny Maliszewskiej. Nie mogło zabraknąć także eksponatów dotyczących tematyki łagrowej, wśród nich jest bogata dokumentacja pobytu Polaków w obozie NKWD w Borowiczach oraz przedmioty codziennego użytku należące do więźniów.

Dla potrzeb edukacji istotna będzie część wystawy zatytułowana „Pamięć współczesnych”, na którą złożyła się literatura wspomnieniowa, wybrane opracowania naukowe, dokumentacja działalności środowiska Sybiraków. Głównym przesłaniem wystawy jest bowiem – obok ukazania tragizmu życia zesłańców i więźniów – przywracanie pamięci o martyrologii Polaków i popularyzowanie tej wiedzy w społeczeństwie polskim.

Zapoznanie się z wystawą „Sybiracy 1940-1956” pozwoli uczniom lepiej poznać dramat Polaków, wzbogaci ich wiedzę, ale przede wszystkim będzie okazją do kontaktu z autentycznymi świadectwami losów polskich rodzin, którym przyszło spędzić część życia na nieludzkiej ziemi.

Niewątpliwie godnym polecenia jest uzupełnienie omawianej wystawy spektaklem, którego scenariusz opracowała Jolanta Fijałkowska w oparciu o teksty Mariana Jonkajtysa. Przedstawienie nosi wymowny tytuł: „... Was na to zdzieś przywiezli, szto by wy podochli” (Wywieziono was na Sybir, żebyście wyzdychali)¹³. Po jego obejrzeniu jakże inną wymowę mają słowa „Marszu Sybiraków”¹⁴:

[...]
Z miast kresowych, wschodnich osad i wsi,
Szkół, urzędów i kamienic i chat:
Myśmy znów do Niepodległej szli,
Jak z zaboru, sprzed dwudziestu lat.
Bo od września, od siedemnastego,
Dłuższą drogą znów szedł każdy z nas:
Przez łód spod bieguna północnego,
Przez Łubiankę, przez Katyński Las!
Na nieludzkiej ziemi znowu polski trakt
Wyznaczyły bezimienne krzyże...
Nie zatrzymał nas czerwony kat.
Bo przed nami Polska – coraz bliżej!
I myśmy szli i szli – dziesiątkowani!
Choć zdradą pragnął nas podzielić wróg..
I przez Ludową przeszliśmy – niepokonani
Aż Wolną Polskę raczył wrócić Bóg!!!

Propozycja Muzeum Niepodległości doskonale wpisuje się w wychowanie patriotyczne, które jest zadaniem współczesnej szkoły. Nie da się budować poczucia patriotyzmu bez przekazania uczniom wiedzy o przeszłości Polski i Polaków. Wystawa „Sybiracy 1940-1956” oraz wspomniany spektakl stanowiąc mogą wartościowe uzupełnienie treści zawartych w programach nauczania historii i języka polskiego na poziomie gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej. Zdecydowanie silniej przemawiają bowiem do ucznia eksponaty obrazujące historie konkretnych ludzi, niż suche fakty zawarte w szkolnych podręcznikach.

Propagowanie wiedzy o tragedii polskich zesłańców jest powinnością i formą spłacenia długu wobec pokoleń tych Polaków, których los rzucił na daleką Syberię. To także forma kształtowania poczucia patriotyzmu wśród współczesnej młodzieży.

¹³ Spektakl można zamówić na potrzeby większej grupy szkolnej. Szczegółowych informacji udzielają pracownicy Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej.

¹⁴ Słowa: Marian Jonkajtys, muzyka Czesław Majewski.